

Zborovanje »Kristjani pod totalitarnimi gospodarji v jugovzhodni Evropi od 1945 do okoli 1960«

Ulm, 31. julija – 3. avgusta 2017

V dneh od 31. julija do 3. avgusta 2017 je bilo pod naslovom »Kristjani pod totalitarnimi gospodarji v jugovzhodni Evropi od 1945 do okoli 1960« (»Christen unter totalitärer Herrschaft in Südosteuropa von 1945 bis ca. 1960«) redno letno zborovanje (to je bilo že 54. po vrsti) Inštituta za cerkveno in kulturno zgodovino Nemcev v vzhodni in južni Evropi (IKKDOS). Inštitut ima drugače sedež v Tübingenu, zborovanje pa je bilo v prostorih osrednjega muzeja podonavskih Švabov v Ulmu (Donauschwäbisches Zentralmuseum). Zborovanje je podprlo nemško zvezno ministrstvo za kulturo in medije. Začetki inštituta segajo v neposredna povojna leta, ko so v okviru nemške škofovske konference na široko postavili skrb za organiziranje pomoči pregnanim Nemcem iz raznih dežel vzhodne in jugovzhodne Evrope in hkrati poskrbeli za zbiranje dokumentacije o njihovi zgodovini, preganjanju in vključevanju v novo družbo. Ohranjanje spomina na obdobja pred drugo svetovno vojno in na nasilje, ki jih je zadelo po vojni, so začeli načrtno vgrajevati v evropsko spominsko kulturo in obravnavati kot pogoj za mirovna prizadevanja v Evropi. S takšnim stališčem so želeli poudariti še, da je verska in cerkvena zgodovina ljudi, ki so v povojnih letih prišli v obe nemški državi, del skupne nemške zgodovine in ima zatorej vso pravico do poglobljene obravnave.

Vsakoletni študijski dnevi so postali sestavni del teh prizadevanj, z različnimi poudarki, ki so jih imeli, pa so poglobljeno obravnavali posamezne vidike preteklosti nemških skupnosti v raznih delih srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope. K sodelovanju so povabljeni tako raziskovalci časa po vojni in nemške cerkvene zgodovine iz celotne Nemčije kakor tudi raziskovalci iz dežel, ki so vključene v obravnavo. Leta 2016 je pozornost veljala katoliškim skupnostim pod totalitarno oblastjo (nacistično in komunistično) na Poljskem in na nekdanjem Češkoslovaškem. Že v prejšnjih letih pa se je pokazala nujnost, da bo v prihodnje primerno obravnavati vse verske skupnosti. Zato so bile v središču pozornosti letošnjega zborovanja preostale dežele – od posameznih delov nekdanje Jugoslavije do Madžarske, Romunije in Bolgarije in tudi različne krščanske skupnosti. Kot uvod v zborovanje je bil predstavljen interdisciplinarni pogled na odnose med komunistično ideologijo in religioznimi sestavinami, ki jih je ta ideologija prevzela s povsem verskega polja. Predavatelj K. Buchenau iz Regensburga je opozoril na vrsto verskih simbolov in izrazov, ki so postali sestavni del ravnanja komunističnih oblasti, a so svoje korenine imeli v verskem kontekstu (obredi ob rojstvu, poroki, pogrebu, revolucionarne devocionalije, kult osebnosti, povzdigovanje oporečnikov v Cerkvi – npr. imenovanje ulic po upornikih, kakor sta bila Giordano Bruno, Jan Hus...). Po predavateljevem prepričanju sta imela komunistična ideologija in verski

pogled na svet več skupnega, kakor bi bilo videti na prvi pogled, kljub deklariranemu ateizmu oziroma antiteizmu komunistične ideologije.

Državam, ki so nastale na tleh nekdanje Jugoslavije, so bila namenjena štiri predavanja. A. Jakir iz Splita je svoj prispevek namenil obravnavanju Hrvaške in ga naslovil »Razkristjanjevanje kot program? Verska politika na Hrvaškem med letom 1945 in 1960 kot primer odnosa jugoslovanskih komunistov do Katoliške cerkve«. Pokazal je, da so bili ukrepi proti Cerkvi usklajeni na najvišji ravni in neredko pod vplivom centrale komunističnega gibanja v Moskvi. Podpisani je predstavil položaj katoliške skupnosti v Sloveniji od maja 1945 dalje do začetka šestdesetih let. To je bil oris ukrepov do vernih v času do sprejetja prvega zakona o pravnem položaju verskih skupnosti in nato do beograjskega protokola. V razpravi je udeležence posebej zanimalo ravnanje novih oblasti s sakralnimi objekti na ozemlju, kjer so pred vojno živeli pripadniki nemške skupnosti. V. Župančič, doktorand iz Tübingena, je v predavanju spregovoril o usodi nemških evangeličanov iz Jugoslavije po letu 1945. Velik del jih je ob koncu vojne deželo zapustil, voditelji pa so bili obtoženi članstva v kriminalni združbi z imenom Kulturbund in obsojeni (njihov voditelj P. Popp je bil obsojen na smrt, delo voditelja Cerkve je nadaljeval njegov sin E. Popp). Orisal je tudi različne oblike pomoči, ki so jih nemška luteranska občestva organizirala za pregnane rojake iz Jugoslavije. V programu je bilo napovedano predavanje R. Radičeve iz Beograda, ki naj bi predstavila položaj srbske pravoslavne Cerkve pod komunistično oblastjo v letih 1945–1958, vendar je avtorica nastop odpovedala zadnji trenutek.

Drugi sklop predavanj in razprav je imel v središču pozornosti Madžarsko. Raziskovalka madžarske povojne zgodovine, E. Cúthné Gyóni, je najprej orisala temeljne značilnosti uradne madžarske politike do katoliške Cerkve od konca vojne do sodnih procesov leta 1961, ki se jih je oprijelo ime »postopki proti črnim krokarjem« (to je, proti redovnicam različnih skupnosti). Več pozornosti je namenila postopkom proti kardinalu J. Mindszentyju in ravnanju Cerkve v letu revolucije 1956. E. Petrás je ob obravnavi Jehovinih prič pokazala, kakšen odnos so totalitarni oblastniki imeli do manjših verskih skupnosti; po njenih ugotovitvah je ta skupnost bila neke vrste grešni kozel za vse verske skupnosti in deležna najbolj represivnih ukrepov. Sodelavec madžarskega inštituta za novejšo zgodovino, G. Bankuti, je imel predavanje o položaju jezuitske redovne skupnosti na Madžarskem in v Romuniji po drugi svetovni vojni. Zaradi svojega vpliva med intelektualci in zaradi povezanosti z zahodnim svetom so bili jezuiti deležni posebne »pozornosti« oblastnikov, ki so želeli biti največji intelektualci in dušebrižniki za vse državljane. Obravnavali so jih kot konkurenčno vohunsko službo. V Romuniji so bili po letu 1945 vsi internirani, ob padcu komunizma je bilo živih še sedem.

Cerkvenim razmeram v Romuniji sta veljali dve predavanji. L. Leustean, ki je drugače predavatelj na ekonomski fakulteti v Birminghamu, je predstavil položaj romunske pravoslavne Cerkve med hladno vojno. Leta 1948 so novi oblastniki na silo združili romunsko pravoslavno in grškokatoliško Cerkev v državi in v nadaljevanju pridobili za sodelovanje vodstvo romunske pravoslavne Cerkve, ki je bilo pod močnim vplivom moskovskega patriarha. Sodelavec zgodovinskega inštituta

Romunske akademije znanosti, C. Vasile, je raziskal in orisal romunsko grškokatoliško Cerkev in njen položaj v času diktature. To je bila skrivna Cerkev, ki je le s težavo ostala pri življenju (uradno je bila ukinjena leta 1948, ko naj bi se njeni člani »vrnili« v svojo prvotno, to je pravoslavno Cerkev). Več članov romunske grškokatoliške Cerkve je bilo že uradno prištetih med mučence. S. Comati, raziskovalka iz Rüsselsheima in dobra poznavalka Bolgarije, je spregovorila o verski sestavi bolgarskega prebivalstva in z več pozornosti obravnavala bolgarsko pravoslavno Cerkev in položaj njenih članov v časih, ko je država ukazala ateizem do političnih sprememb v državi. Čeprav je nekaj več možnosti za delovanje imela bolgarska pravoslavna Cerkev, ki so ji v začetku priznavali pomemben prispevek za nastanek narodne skupnosti, so oblasti po letu 1947, ko je začel delovati Inštitut za promocijo znanstvenega ateizma, sprejele vrsto represivnih ukrepov.

Dva predavatelja sta pozornost namenila temam, ki so drugače Nemcem zelo drage, vendar niso bile vključene v okvirni program letošnjega zborovanja. S. Teppert je orisal delo skupine raziskovalcev, ki je pripravljala popis žrtev komunističnega nasilja iz vrst podonavskih Švabov in posebej usodo jezuitskega duhovnika Wendelina Gruberja, doma iz Vojvodine, ki ga je jugoslovanska povojna oblast preganjala zaradi njegovega organiziranja pomoči pregnanim rojakom. Bil je večkrat zaprt v najbolj razvpitih komunističnih zaporih. V obsežni publikaciji, ki je nastala kot sad raziskovalnega dela in zbiranja spominov (*Donauschwäbisches Martyrologium. Die Opfer von Gewalt und Verfolgung bei den Donauschwaben in Jugoslawien, Rumänien und Ungarn im 20. Jahrhundert*), sta s slovenskega ozemlja vključena Josef Eppich in Adalbert von Neipperg. Največji del knjige pa velja usodi skupnosti in posameznikom iz vrst Švabov, ki so bili vključeni med pregnance ali begunce. Zadnji predavatelj, O. Pustejovsky, strokovnjak za češkoslovaško zgodovino, je v besedi in sliki predstavil katoliške skupnosti v Sovjetski zvezi in njihov boj za preživetje.

Čeprav so raziskave pokazale, da so se v posameznih obravnavanih deželah uporabljale »izvirne« oblike represivnih ukrepov proti verskim skupnostim, je bilo v temeljih zaznati kontinuiteto. Govoriti je bilo mogoče o nadaljevanju ruske carske politike do nepravoslavnih Cerkva, ki se je pokazala kot poudarjeno zatiralska v odnosu do katoliških skupnosti grškega obreda. Le v kaki od držav, ki so se oblikovale po padcu komunizma, so v obravnavanju verskih skupnosti prekinili s preteklostjo in se distancirali od krivic, storjenih v času totalitarnih razmer, v mnogih se je ohranil velik del sistemskih ukrepov iz poprejšnjih desetletij (med drugim tudi razvpiti uradi za verske zadeve). Katoliškim skupnostim so pri tem lahko v pomoč mednarodna organiziranost in predstavništva Svetega sedeža. Eno od vprašanj, ki so si jih zastavili zborovalci iz nemškega kulturnega prostora, je bilo, v kolikšni meri so informacije o Nemcih zunaj Nemčije del študija na raziskovalnih ustanovah, na visokih šolah in v splošni zgodovini.